

TÖRTÉNELEMPEDAGÓGIAI FÜZETEK

BUDAPEST 2005

A Magyar Történelmi Társulat
Tanári Tagozata
és az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kara kiadványa

Sorozatszerkesztő :
SZABOLCS OTTÓ

ISSN 1417-7498

A kiadásért felel Magasi András országos titkár

Tartalom

Múlt - jelen - jövő

<i>Szabolcs Ottó: Képességfejlesztő történelemtanítás.....</i>	5
<i>Mucsi József: Társadalom-kultúra-mátság-devian- cia. A nemzeti tudat és az etnocentrizmus. I. rész</i>	20
<i>Katona András: Globalizáció és nemzeti kérdés</i>	39

Célok és tapasztalatok

<i>Szokody Éva: Kutatás és tanítás</i>	49
<i>Török Ildikó: A társadalomismeret és a történelem tanításának etikai hatástényezői.....</i>	57
<i>Sik László: Diákok a múzsák templomában - avagy a múzeumpedagógia kompetenciái.....</i>	64
<i>Hetés Andrea: A történelem tárgyi és szellemi érté- keinek felhasználása az oktatásban.....</i>	70
<i>Horváth Péterné: A történelem tárgyi és szellemi értékeinek felhasználása az oktatásban.....</i>	77

A történelemtanítás történetéből I

Nemzeti nevelés. Részlet a nyolcosztályos népiskola
tantervéhez kiadott utasításból..... 83

Szemle

Egy játékos történelmi tankönyvről I (Sz. O.)..... 91

Három könyv a Hortobágy-környéki kényszermun-
katáborokról (SZ. O.)..... 93

Egy pedagógiailag is korszerű tankönyvről I (Sz. O.)..... 96

A biztonság megértése felé. Fegyverzet-ellenrzési,
leszerelési és bizalomerítési kislexikon (Mucsi
József) 98

Katonai alapismeretek tantárgyról és tankönyvter-
vezetről I (Magyar Honvédség Béri Balogh Ádám
Középiskola és Kollégium tankönyve) (Mucsi
József) 100

Polgár Ernő: Civilizációk nyomában. A Neander-
völgyön át az Internetig (Mucsi József) 102

Kitekintés

Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A magyarországi
gimnáziumi történelem tankönyvekről I határon
túli szemmel (megjegyzések és adalékok).....107

Kitekintés

SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY IBOLYA

A magyarországi gimnáziumi történelem tankönyvekről határon túli szemmel (megjegyzések és adalékok)

Magyarország Európai Unióba való belépése előtt és után a különböző média szinte minden szintjén azt hirdették, hogy milyen megismételhetetlen történelmi lehetőség ez a szétszakított nemzetrészek számára. A határok légiesedése végre alkalmat ad az anyaországi és az elcsatolt részek magyarságának szabadabb kapcsolattartására, egymás jobb megismerésére. Fenti kijelentéseket magam sem cáfolom, ám úgy gondolom, egymás jobb megismerésének biztosan nem a politikai szintéren kell elkezdenie, hanem az egymásról való (történelmi és egyéb) ismeretek meglétében, amelyek aztán gondolatainkat is befolyásolják, s a lelkekben hoz majd igazi változást. A legmaradandóbb benyomásokat a történelem terén az általános és középiskolában kapja az egyén, s ha nem

e tudomány szakterületén folytatja tovább pályáját, akkor ez is marad az alap, amihez aztán a napi élet médiából beszerzett információit méri és csatolja.

Az EU-s tagság csak tavaly (2004) valósult meg, tehát nagy elvárásokkal nem fordulhatunk még felé, számon kérve egymás jobb ismeretének hiányát, aztán meg nem minden szomszédos ország lett uniós tag, ahol jelentős magyar közösség él. Ezen hiányosságok pótlására lehetett séget adott a (már lassan tizenöt éve lezajlott) rendszerváltás, mégis, azóta Magyarországon lassan felntt egy új nemzedék, akiknek - ritka kivétellel - ugyanúgy nincs saját képük, ismeretük a teljes magyar nemzetrel, arról, hogy valaki úgy is lehet magyar, hogy közben nem magyar állampolgár.¹ Ezért fképpen a máig szinte változatlan formában és tartalomban megjelen történelem tankönyvek a hibásak, ami - közvetve - a mindenkori magyar oktatáspolitikára egyik hiányosságára is rámutat.

A magyar rendszerváltás óta eltelt idszak elég lett volna arra, hogy elindítsák egy olyan történelem tankönyv kidolgozását, alkalmazását, ahol nem a XIX. században alkalmazott, s a kádári érában is használt „ország-történelmet” oktatják, hanem a népét vagy nemzetét. Az 1989-es politikai változások nem hoztak jelentős változást a történelemoktatás tartalmában Magyarországon (sem). Igaz hogy kikerültek a tankönyvekből a kommunista tézisek és frázisok, s alternatív tankönyvek is piacra

¹Mai napig számos helyen, még hivatali szinteken is gyakori a román, szlovák, szerb, ukrán jelző használata az elz országokból jött, ám magyar egyénekre.

kerültek szép számmal. Kérdezhetnék, hát nem elég ez a változás, mit akarhatunk még? Nem, nem elég a változás! Ha moderm korunkat nézzük, akkor nem elégedhetünk meg a retusálással, toldozással-foldozással. Amíg a teljes nemzet mindössze nyolcvan valahány éve elszakított részei a történelem tankönyvekben XX. század folyamán mindössze kétszer említ dnek, egy-egy téma kapcsán, összevonva, s rítve, addig ne csodálkozzunk, hogy a romániai magyart románnak, az ukrjainait pedig ukránnak titulálják (nem csak) a tizenévesek. Biztos vagyok benne, hogy 30-40 év tanítás után igen nehéz „átszervezni” a történelemtanár gondolatait. Talán nem is kellene. Ám a felnövekv nemzedékt l, határon innen és túl, mégsem kellene elvenni a lehet séget az együvé tartozás tudásáról. A tudáshoz pedig tények, adatok kellene - legalábbis történelemb l.

Többek között ezek a gondolatok jártak a fejemben, amikor jómagam, az Európai Unióban meglév példák hatására, tevékenyen is részt kívántam venni a fennálló helyzet valamiképpen megváltoztatásában.

Az alábbiakban a Magyarországon legnagyobb példányszámban használt, s ebb l kifolyólag a fels oktatási intézmények szakirányú oktatására jelentkez k számára kötelez tankönyvek egyik csomagját vettük górcs alá, tudva azt, hogy a budapesti néz pontú történelem, s f - leg annak sajátos formája, a tankönyvírás már csak a terjedelem kényszere miatt is kénytelen a f mozgásvonalakra, jelenségekre koncentrálni. Ám így olvasmányilag egy száraz szöveganyag áll össze. A történelem a nép vagy a nemzet közös tudata, aminek nem csak a f városi változata létezik. A regionális vagy etnikai sajátosságokkal

való színesítés „emészthetőbbé” teszi a tanítási anyagot, s nem is kell kötelező oktatási témává minősíteni azokat, inkább az olvasmányok vagy források kategóriáiba sorolni.

A bírálat elkészítésekor azt a két aspektust tartottuk szem előtt, hogy:

1. megvizsgáljuk, milyen információt szerezhet a magyarországi diák középiskolai tanulmányai során a kárpátaljai nemzetrészről, ill.
2. hol hiányoljuk, hová lehetne beilleszteni aktuális pontosításokat vagy kiegészítéseket vidékünkéről.

Vizsgálódásunk az alábbi tankönyvekre terjedt ki:

- Gyapay Gábor-Ritoók Zsigmond: *Történelem a középiskola I. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1999.
- Walter Mária: *Történelem a középiskola II. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.
- Závodszy Géza: *Történelem III. a középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2001.
- Salamon Konrád: *Történelem IV. a középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2002.

Alábbiakban tankönyvenként közöljük tartalmi megjegyzéseinket.

A Gyapay-Ritoók szerzőpáros könyvében „A honfoglaló magyar nép” témába több utalás, de a legképesebb és legillusztráltabb segítségével lehetne beemelni a Kárpátalját, hiszen a honfoglalók zöme a Vereckei-hágón át érkezett meg a Kárpát-medencébe.

Walter Mária második könyvéhez a következő kiegészítéseket lehetne csatolni:

- „Az aranybulla mozgalom” témájának tárgyalásakor az 1233-as Beregi egyezményt;

- „*A tatárjárás és feudális szétagolódás*” részben nemcsak a központi területek városairól kellene írni, hanem legalább felsorolás szintjén, a peremvidékekről is.
- I. Lajos lengyel királlyá válása kapcsán talán azt is érdemes lenne megemlíteni, hogy a perszonálunióban a királyt anyja, Lokietek Erzsébet képviseli Lengyelországban, ám királynéi központot Beregszászban rendezte be.
- A középkori magyar kultúra tárgyalásakor, akár az írásbeliség terjedéséhez, akár a humanistákról szóló részhez mindenképpen hozzá illene tenni, hogy a Döbrentei-kódexben fellelt Zsoltárok, Énekek éneke, Jób könyve, az evangéliumok és episztolák magyar nyelvre való fordítását 1508-ban egy Haláborról származó Bertalan nevű pap készítette.
- Az 1526-ban szétszakadó Magyarországon a Habsburghoz került kicsiny Ugocsa vármegye volt az egyetlen, amelynek nemesei „*Ugocsa non coronat*” - felkiáltással Szapolyai mellett álltak ki.
- „*A reformáció hatása Magyarországon*” témában, ahol annak kulturális hatását taglalja a szerző, megemlíthetjük, hogy Komjáthy Benedek a királyházi Nyalábvárban fordította magyar nyelvre elsző Pál apostol 13 levelét 1532-ben, mivel ez még a Pesti Gábor 1536-os és Sylvester János fordításainál is korábbi munka.
- Ugyanebben a témában illene a „*Kálvinisták*” című szöveghez csatolni, 1552-ben pont Beregszászban tartották az első református zsinatot.

- „Erdély aranykora és romlása ” témához, a II. Rákóczi György 1 szóló részben említést érdemelne, hogy és apja is tárgyalásokat folytattak egy lengyelelles szövetség létrehozásának ügyében Bohdan Hmelnickij ukrán hetmannel. A tárgyalások helyszíne 1649-ben Munkács vára volt.
- A Rákóczi-szabadságharc kezdeteit tárgyalva elkerülhetetlen, hogy a zászlóbontás idejének és helyszínének megemlékezésekor Tarpa után kihagynák Mez várít és Beregszászt, ill. Dolhát. Ennél a témánál lehet a legszemléletesebben bemutatni, hogy a korabeli Magyarországot lakó nem magyarok viszonulását a magyarokhoz, a „gens fidelissimá”-nak nevezett ruszinok példáján. A ruténség akkor sem változtatta meg a nagyságos fejedelemhez való h ségét, mikor a szabadságharc után az osztrák császári hatóságok földelkobzással és súlyos adóterhekkkel büntették ket. A néphagyományban évszázadokig fennmaradt a ‘nas car’ = a mi fejedelmünkr 1 szóló mondák.²
- A trencsényi csatavesztést követ en, támogatók után nézve, Rákóczi követei Munkács várában tárgyaltak I. Péter orosz cár követivel 1709-ben, a vár kuruc rsége pedig az utolsók között adta át azt a császáriaknak 1711. június 22-én.

²Err 1 b vebben 1. Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Kárpátaljai magyar könyvek - 8. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.

A gimnáziumok számára íródott tankönyvsorozat harmadik része Závodszy Géza nevéhez kapcsolódik. Itt is szép számban találunk olyan témát, melyek szinte elvárják a b vítést:

- A dualizmus korában, f leg a századforduló táján való kivándorlások ismertetésekor kihagyhatatlan a vidék említése, mivel az Északkeleti-Felvidék „dobta ki magából” a legtöbb emigránst. Az országot elhagyók túlnyomó többsége a „Tisza jobb partja” területér l, vagyis nyolc északkeleti vármegyéb l - Sáros, Szepes, Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör-Kishont, *Ung és Bereg* - került ki.³
- Ugyancsak a dualizmus kori vasútépítésekkor, mint hadászati érdek jelenik meg a vidék, s Trianon után azért lett szinte használhatatlan a peremvidéki vasúti hálózat, mert az elcsatolt részeken haladó vonalak nélkül csonkává vált a rendszer.
- A századfordulón a nemzetiségi kérdés sajátos megoldási kísérlete volt az Egán Ede nevéhez f - z d „hegyvidéki akció”. Err l talán érdemes b - vekben szólni, mert kevesen tudnak róla.

Már a fentiekben említettük, hogy a Rákóczi-szabadságharc leverése után az osztrák császári hatóságok földelkobzással és súlyos adóterhekkkel büntette a ruszinokat. A rutenség gyorsan szaporodott, de szántóit, legel it ké- s bb sem kapta vissza. A XIX. század utolsó harmadá-

³Botlik József: *Egesta Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Bp. 2000. 111. old.

ban mindezt megtette a galíciai zsidóság beözönlése - majd tömeges Amerikába való vándorlása. 1894 végéig mégis viszonylagos nyugalom volt a vidéken a rossz állapotok ellenére. A változást egy politikai párt - Katolikus Néppárt - megjelenése okozta, ugyanis programjában az 1868-as nemzetiségi törvény felülbírálatát, annak módosítását követelte, hogy a nem magyar népek, közöttük a rutének méltó és igazságos kívánságainak eleget tegyen. Ennek hatására lett világos a kormány számára, hogy csak kompromisszum árán lehet a helyzetet kivédeni. 1897. február 8-án, a 753. eln./1897. szám alatti átiratban a földm. velésügyi miniszter, Darányi Ignác tájékoztatta a miniszterelnököt a Bereg vármegyei rutének aggasztó állapotáról. Ennek lett folyománya az 1897. június 23-i minisztertanácsi ülés, ami a hegyvidéki rutének életkörülményei javításának lehet ségér l szölt. Eztán még folyó év szén Darányi Ignác megbízta Egán Edét, hogy a helyszíntre utazva, készítsen jelentést. Egán személye azért volt fontos, mert Svájcban tanulmányozta a hegyvidéki gazdálkodást, ill. állattenyésztést. A következő év elejére elkészített bizalmas jelentés a pillanatnyi helyzet ismertetésén kívül taglalta a térség ruszinjainak gazdasági és szociális felemelkedési lehet ségeit is, profánul rámutatván, hogy „*a rutén kérdés ma els sorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés*”.⁴ Csak anyagi jólétük megteremtésével lehet a nemzetiségeket a (magyar) állam elfogadása felé vezetni.⁴

⁴ Botlik: id. m . 81. old.

Több párhuzamosan zajló esemény hatására 1898. március 28-án Szolyván zajlott le a „hegyvidéki akció” névre keresztelt kormányrendelet életbe léptetése. Ennek lett kinevezett irányítója Egán Ede, a hegyvidéki kirendeltség központja pedig Munkács városa. Hozzá tartozott Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, később Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyék. Öt év múlva a munkácsi hegyvidéki kirendeltség mintájára hasonló feladatu szervezeteket állítottak föl az ország peremvidékein, amelyek 1918-1919 tavaszáig még ködték székelyföldi és felvidéki kirendeltséggel.

A kirendeltség(ek) három fő irányban tevékenykedett (tevékenykedtek):

- a) el segítette, hogy a ruszin nép méltányos áron jusson szántó, legel és rét földbérlethez;
- b) fejleszteni kívánta a vidék szarvasmarha-tenyésztését;
- c) hitelszövetkezetek és mintagazdaságok létesítésén fáradozott, utóbbiakat vet maggal is ellátta.

Am fentiekben id vel túln ttek a folyamatok, mivel egyre több közérdek feladatot látott el a kirendeltség: iskolákat létesített, támogatta a háziipart, munkásközvetítést, ill. uzsoraügyekben való jogsegélyt végzett, utakat és közlekedési tárgyakat épített, vízáradás elleni partvédelmi munkálatokat, talajjavítást, közmunkákat szervezett.

Az elindult akciónak azonban Bereg vármegye alispánja, Jobszty Gyula szerint volt egy óriási „ellenfele”, mégpedig a pálinka. A keservesen megszerzett fillérek zöme a kocsmába vándorolt, ami egyben az uzsora melegágya is lett. Töménytelen számú legális és zugkocsmá

m ködött a ruszinok lakta vidéken. A kocsmárosok, jövedelmükből kifolyólag a vidék igen befolyásos emberei voltak, s mindent elkövettek, hogy ne történjék változás e téren.

A helyi és központi közigazgatás óriási és megfeszített munkát fektetett az akcióba, az állam pedig egyre jelentősebb pénzeszközökkel támogatta azokat a kezdeményezéseket, amelyek munkaalkalmat teremtettek a ruten nép számára.

Fentiek hatására történt az is, hogy a kultuszminiszter 1899-ben a görög-katolikus papságra is kiterjesztette az egyházi jövedelem államsegéllyel való folyamatos kiegészítését.

Két év után már látni lehetett az akció biztató, pozitív jeleit, ám az addigi helyi kiskirályok, a kocsmárosok sem voltak restek, minden követ megmozgattak, az er szaktól sem riadva vissza, hogy az „úri népek huncutságának” nevezett akciót, ahol csak lehet, hátráltassák. A kutatások jelenlegi állapota azt bizonyítja, hogy ennek lett áldozata Egán Ede is, aki 1901. szeptember 20-án elhunyt. A korabeli forrásokat összevetve az derül ki, hogy meggyilkolták. Helyére Kazy József miniszteri megbízott került, aki méltó utódja lett Egánnak, s ugyanolyan lendülettel vitte tovább az akciót.

A hegyvidéki akció legnagyobb sikere a hitelszövetkezetek megalakulása volt, melyből 1908-ra már 132 darab létezett.

Az első világháború kitörése után egyre kevesebb figyelmet, pénzt és munkát szenteltek az akciónak, s így az a háború végére nagyrészt elsorvadt. A pozitívan rendező etnikai politizálás később sem tért vissza - sem

Magyarország, sem a szomszédos, többnemzetiség államok történetében.

Elemzésünk első szempontjára, a kárpátaljai magyar nemzetrészt l szóló információkra csak a gimnáziumok számára íródott tankönyv IV. kötetében találunk, ahol a vidék még a Magyar Királyság szerves részét képezte. Ezért e kötetet téma és vázlatpontnyi pontossággal vizsgáltuk.

A Salamon Konrád által összeállított tankönyv tartalmilag két téma erejéig tárgyalja direkt módon a „*Szomszédos országok és uralmuk alá került magyarság*” címmel a két világháború közötti id szakban (II. fejezet, 12. téma), ill. „*A szomszédos országok magyarsága*” (V. fejezet, 37. téma) a II. világháború utáni években a határon túli magyar közösségek történetét. Megjegyzend , hogy a szöveg csak nagy általánosságban foglalkozik az I. világháború után Magyarország határain kívülre került nemzetrészekkel. Ez majdnem minden területre érvényes, bár bels arányeltolódások megfigyelhet ek. Jelen bírálatt, célját tekintve, nem terjedhet ki minden határon túli magyar etnikumú terület vizsgálására, ezért ezekre a bels eltolódásokra sem.

Míg a Salamon-féle könyv igen részletesen ír a XX. század eseménytörténetér l Európa nagyhatalmai és az USA szemszögéb l nézve, ill. a megmaradt magyar állam határain belül, mintha még nem tudna elszakadni a szocializmus idején berögz dött szokásoktól. A határon túli magyarokról kevés tényanyagot közöl, aminek következtében úgy t nik, mintha az még mindig tabutéma lenne.

Kárpátaljáról a tankönyv el ször a párizsi békekonferencia kapcsán szól (II. fejezet, 10. téma), mikor Cseh-

Szlovákia megalakulását tárgyalja, s annak félmillió ukrán etnikumú polgáráról ír. (51. old.) Ám hogy a fogalom - *Kárpátalja* - mikor és hogyan jött létre, nem szól. Tartalmilag a területre I a 12. témában kellene információt találnunk, ám a törzsszövegben csak az 1922-es közigazgatásról szóló törvény kapcsán került be Ungvár és Mukács neve, mint amelyek megtarthatták önkormányzatukat. A törzsszöveg melletti bal oldali szalagon viszont részletet közöl Fábry Zoltán 1932-ben írt kárpátaljai szociográfiájából „*Az éhség legendája*” címmel. Ez a forrásrészlet több híradást közöl a vidékről, mint a tankönyv összes többi része együttvéve. Amit mégis hiányolunk, hogy nincs egy rövid összefoglaló a két világháború közötti Kárpátaljáról, mely a maga nemében unikumnak számított Közép-Európában.

A tankönyv több olvasmányt is tartalmaz, melyek kapcsolódnak az órai témákhoz, de nem kötelező oktatási céllal. A szaktanárok és a tanulók mégis fontos történelmi tényanyaghoz juthatnak belőlük. Ilyen formában való beiktatását ajánlanám a Kárpátaljával kapcsolatos eseményeknek a két világháború közötti időszakból.

Kárpátalja korszakolását és hivatalos elnevezéseit, róla való főbb tudnivalók egy kiragadott részét vázoljuk fel a vizsgált időszakban:

- a) A vidék 1918-at megelőzően Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegye nagyobb része a XIX. századi térképeken Zemplénnel kiegészülve az *Északkeleti-Felvidék* nevet viselte;
- b) *Ruszka Krajnai Autonóm Terület* a neve Magyarország részeként 1918. december 25-től 1919. szeptember 10-ig, amit a „*Magyarországon él ruszin*”

(*rutén*) nemzet autonómiájáról” szóló X. néptörvény hirdetett ki. Az autonóm terület határa a törvény szövege szerint bizonytalan, de központja Munkács. A Tanácsköztársaság idején megyei direktóriumok alakultak: a beregi (központja - Beregszász), az ugoctsi (Nagyszőlős), a máramarosi (Huszt) és az ungi (Csap). Szinte minden településnek volt helyi direktóriuma. A Ruszin Népbizottság április 9-én elrendelte a Ruszin Vörös Gárda, április 12-én a Ruszin Vörösrség felállítását. Húsz nap múlva azonban a csehszlovák és román katonai megszállás a régióban véget vetett a tanács hatalomnak (vagyis az 40 napig állt fenn).⁵

A vidékkel kapcsolatban megemlítendő még az ukrán terv, mely a máramarosi részen tudott a legerteljesebben megnyilvánulni. 1918. november 8-án Kőrösmezőn a település és a környező falvak lakói határozatot hoztak Huculföld Ukrajnához csatlakozásáról, megalakították a Hucul Néptanácsot. December 22-én azonban a magyar katonaság bevonult Kőrösmezőre, ami fegyveres összecsapáshoz vezetett, ám január közepén a román hadsereg megindult Rahó irányába és a Hucul Néptanács harc nélkül feladta az addig ellenrzött területet. Január 21-én Huszton kimondták az Ukrajnával való „újraegyesülést”, amit másnap Kijevben az

⁵Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944*. Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002. 9-10. old.

Ukrán Nemzeti Tanács Direktóriuma is elfogadott és „Uhorszka Ruszt”, a Dnyeperi Nagy Ukrajna részeként deklarálta (azóta ez a nap az „egység napja” Ukrajnában).

Külön említést érdemel még az amerikai ruszinok szervezkedése, mely az 1918 júliusában, az egyesült államokbeli Homestead-ben megalakult Ruszinok Amerikai Néptanácsához kapcsolódik. Ez a tanács november 12-én Scranton-ban megszavazta az „si ruszin területek” - Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros - Csehszlovákiához való csatolását „széles jogkör autonómiával”. 1919. március 12-én a párizsi békekonferencián ezt az okmányt is figyelembe vették, mikor a csehszlovák követelések kielégítésén fáradoztak.

- c) *Podkarpatszka Rusz* néven a Csehszlovák Köztársaság része 1919. szeptember 10-től lett a saint-germaini szerződés értelmében. E szerződés 10-13. cikkelyében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg külön „szojmmal”, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. A magyar nyelvhasználatban a vidéket az 1920-as években Ruszinszónak nevezték, amit a hatalom azonban tiltani kezdett, s így a 30-as években helyére a Kárpátalja megnevezés lépett. Ez utóbbi a terület földrajzi elhelyezkedéséből adódott, s már a XIX. század második felétől használatos volt többek kö-

zött Hunfalvy Pál, Cholnoky Jen , Hodinka Antal munkáiban.

A kárpátaljai magyarok lélekszáma 1910-ben 185 ezer f volt, míg az 1921-es csehszlovák nemzetiségi statisztikában 111 ezerre csökkent. Ennek f okait elköltözésekkel, kiutasításokkal, a jelent s részben magyar anyanyelv zsidóságnak és cigányságnak külön etnikai kategóriába való besorolásával, a görög-katolikus vallású magyarok egy részének ruszinokká való átmin sítésével magyarázhatjuk. A következ csehszlovák népszámlálás 1930-ban 109 472 magyart írt össze, így az arány 15,44%-ra csökkent.

Kárpátalján a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártok közül három m ködött, s ezen kívül adottak voltak a társadalmi önszervez és egyéb lehet ségei is. A két világháború közötti id szak kisebbségi magyar irodalmában nem választható külön a kárpátaljai és a szlovákiai magyar irodalom. Jelesebb képvisel i többek között Fülöp Árpád, Gy ry Dezs , Ilku Pál, Mécs László, Süt Kálmán, Simon Menyhért voltak.

- d) 1938. október 11. és 1939. március 20. között a vidék Cseh-Szlovákia része volt, ám az els bécsi döntés következtében 2000 km²-nyi déli, magyar lakta sávja visszakerül Magyarországhoz. A maradék területen 1939. március 14-én Volosin Avguszt proklamálta Kárpátalja önállóságát, másnap a magyar hadsereg elfoglalta a maradék, f leg ruszinok lakta területeket is. A visszacsatolás után a vidéken ideiglenes katonai közigazgatást vezettek

be, amit júliusban váltott fel a polgári közigazgatás.

Sajnálatos tényként kell konstatálnunk, hogy míg a két világháború közötti időszak kárpátaljai vonatkozásaira a tankönyv legalább egy forrásrészlet erejéig utal, addig a II. világháború után meg sem említi, mi történt a vidékkel. A 37. témában Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia magyarságáról ír, ám hogy Kárpátalja a Szovjetunióhoz került az ott élőkkel együtt, arról nincs szó. Meglepő, hogy a könyv immár a 9-10. kiadását éli meg, s senkinek nem tűnt fel ez a hiányosság, vagyis a szovjetunióbeli (ukrajnai) magyarsággal kapcsolatos információk mellőzése. Ezután nem kell furcsállni, ha sokan rácsodálkoznak a Kárpátaljáról érkező, de magyarul kitüntetetten beszélő „ukránokra”.

A második világháború után, immár második kisebbségi korszakát megelőző kárpátaljai magyarságról, az alábbi fontosabb események történetét lenne érdemes ismertetni:

1. A Vörös Hadsereg megjelenése a vidéken.
2. A „málenkij robot”.
3. A munkácsi kommunista kiáltvány és Kárpátalja Ukrán SzSzK-hoz való csatolása.
4. Az elhurcoltak sorsa.
5. Az 1956-os események kárpátaljai vonatkozásai.
6. A kisebbségi lét kulturális lehetőségei.
7. A rendszerváltás előtti korszak.
8. A harmadik kisebbségi korszak - a független Ukrajnában.

A felsoroltak közül talán a legszomorúbb, s a vidék magyar lakosságának további sorsára leginkább kiható eseményt írnánk egy pár ténnyel. Ez pedig nem más, mint

az NKVD „málenkij robot” néven elhíresült akciója. Talán ott kezdenénk, hogy a második világháború befejezés szakaszában Eduard Benes, a csehszlovák emigrációs kormány vezetője és J. Sztálin megegyeztek, hogy az addig Podkarpatszka Rusz néven, a Csehszlovák államhoz tartozó területet utóbbi átengedi a Szovjetuniónak. Nem tudjuk pontosan, mikor történt ez a megegyezés, de az tény, hogy 1944. október 28-án, Ungvár felszabadításával a 4. Ukrán Front parancsnoksága gyakorolta a tényleges hatalmat a vidéken. A sors fintora, hogy a helyi lakosság zöme tényleg felszabadítóként üdvözölte a bevonuló szovjet csapatokat, s jelentős ellenállásra sehol sem leltek. A 4. Ukrán Front katonai tanácsa 1944. november 13-án ülésén elfogadott 0036. számú határozata azonban a következőket tartalmazta:

„... *Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani...*

b) *A német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátontúli Ukrajna felszabadított területén élnek, külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborba kell irányítani.*

A határozat után még aznap a városparancsnokságok a következő hirdetményt tették közzé: ⁶

⁶*Egyetlen bennük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. (1944—1946). Dupka György közreadásában. Patent-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993. 7. old.*

„ 1. Folyó évi november hó 14-t l három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak, a német és magyar nemzetiiség hadköteles egyének is 18 évt l 50 éves korig.

2. Ezen határid n belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rend rség vagy csend rség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságnál lehet naponként reggel 9-t l este 7-ig. A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenki, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül. ”⁷

Egy ellenséges területre bevonuló hadsereget l „elfogadható”, hogy nyilvántartásba veszi azokat a katonákat és tiszteket, akik a német és a magyar hadseregben szolgáltak. Ami ennél meglep bb, hogy jegyzékbe kellett venni a 18-50 év közötti német és magyar nemzetiség hadköteles személyeket is, vagyis olyan polgári egyéneket, akik semmilyen hadseregben sem szolgáltak, de történetesen a Vörös Hadsereg által felszabadított területen éltek. Fura a rendelet 4. pontja is, ahol a meg nem jelen polgári személyeket is haditörvényszékkel fenyegeti.

A nyilvántartásba vett férfiak november 18-án kötelesek voltak még egyszer megjelenni a katonai parancsnokság el tt. Sok helyen nem indokolták, miért kell másod-⁷

⁷ Uo. 8. old.

szor is megjelenni, így a visszaemlékezésként tudjuk, hogy sokan közülük arra gondoltak, hivatalos okmányaikat kapják vissza. Ám ehelyett november 18-án már senkit sem engedtek haza, hanem a fent idézett parancs alapján ket hadifogolyként kezelték, s lényegében a katonai légerekre jellemző viszonyok közé kerültek. A félretájékoztatás oly mértékű volt, hogy előfordultak olyan esetek is, amikor néhány tekintélyt élvező magyar agitátor biztatta az embereket a megjelenésre. Egyes településeken pedig ünnepélyes külső ségek között dobszóval, papok és hatósági személyek áldásával búcsúztatták a „háromnapos munkára” indulókat. Fenti eseményeket az indokolhatta, hogy a hivatalos szovjet tájékoztatás azt terjesztette, a nyilvántartásba vétel azzal a céllal történik, hogy a férfiakat három napos helyreállítási munkára vigyék.⁸ Ehelyett az összegyűjtött férfiakat a szolvai gyűjtőtáborba irányították, gyalog. Onnan a Kárpátok keleti oldalán található Szamboron keresztül ukrainai és szibériai táborokba kerültek a foglyok. A mai napig nincsenek pontos adatok arról, mennyi embert vittek így el. A kutatók 40 ezerre becsülik az elhurcolt német és magyar férfiak számát, ám az akkori összeírások vagy eltértek, vagy még mindig a levéltárak „szigorúan titkos” kategóriájú iratai között lapulnak. Csak 1945 nyarán adtak ki a járási népi bizottságok körlevelet, amelyben a férfilakosság holtáért követeltek kimutatást a falvaktól. Ezek a kimutatá-

⁸Innen származik a „málenkij robot” kifejezés, ami kis munkát jelent oroszul

sok 16 222 magyar férfit tartalmaznak név szerint.⁹ A számbeli eltéréseknek különböző okai lehetnek, de valószínűleg közrejátszik a szovjet rendszer „nagyyszer” konspirálási és irateltüntetési gyakorlata is.

Még a munka elején jeleztük, hogy tankönyvbírálatunk a célból készült, hátha el segíti „a budapesti nézőpontú történelem” felülbírálatát, s a regionális és nemzeti történelem elvének terjedését a szaktanárok és a tankönyvírók körében. Fehér hollók már megjelentek a színtéren, de ez még kevés ahhoz, hogy minden érdekeltet felrázunk, s valós rendszerváltást hajtsunk végre a nemzeti történelem oktatásában.

⁹ Egyetlen bűnük magyarságuk volt. 203. old.